

Dr. Aigars Krauze, Valdis Mazulis
Latvijas Akadēmiskā bibliotēka

SENIESPIEDDARBU UN ROKKRAKSTU ELEKTRONISKĀ KATALOGA VEIDOŠANA UN DUBLIKĀTU IZGATAVOŠANA

Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā glabājas vērtīgi seniespieddarbi - inkunābulas, Eiropas grāmatniecības kolekcija (16.-19. gs. izdevumi) un latviešu seniespieddarbu kolekcija, kuras pirmsākumi datējami ar 17. gs., kad tika izdoti G. Manceļa sastādītie darbi - baznīcas rokasgrāmata "Lettische Vademecum" (1643) (tā iedibina veco ortogrāfiju latviešu rakstu valodā), un pirmā latviešu valodas vārdnīca "Lettus. Das ist Wortbuch" (1638).

Bibliotēkas manuskriptu kolekcija aptver laika posmu no 13. gs. līdz mūsdienām. Kolekcijā glabājas senas hronikas, ceļojumu apraksti, J. K. Broces, J. M. R. Lenca, G. Merķeļa materiāli, M. Lutera, J. V. Gētes, Napoleona un citu valstsvīru, rakstnieku un zinātnieku vēstules un autogrāfi.

Latviešu rakstnieku un kultūras darbinieku rokrakstu krājumā ir K. Valdemāra, K. Barona, J. Poruka, J. Jaunsudrabiņa, R. Blaumaņa, A. Čaka un daudzu citu manuskripti, kā arī latviešu zinātnieku rokraksti un arhīvi.

Seniespieddarbu un rokrakstu saglabāšana ir kompleksa problēma. No vienas puses jācenšas maksimāli saudzēt un saglabāt mūsu kultūras mantojumu, bet no otras puses studentiem, zinātniekiem un citiem interesentiem ir jādod iespēja izmantot materiālus savā darbā. Šis problēmas abas puses ir pretrunīgas, jo intensīva seno dokumentu izmantošana paātrina to nolietošanos un apgrūtina šo materiālu saglabāšanu. Zinātniskai bibliotēkai ir jāpilda abi šie uzdevumi. Lai atrisinātu pretrunas starp seno materiālu saglabāšanu un to pieejamību lasītājiem, Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā tiek veikts zināt-

nisks darbs, kura mērķis ir izveidot seno dokumentu elektronisko katalogu un to dublikātu datu bāzi. Šī darba rezultātā visplašākajam interesentu lokam ne tikai Latvijā, bet arī aiz tās robežām būs iespēja saņemt informāciju par senajām kolekcijām, kā arī tiks saglabāti šo kolekciju oriģinālie materiāli.

Darba gaitā tiek veidota struktūra vienotai datu bāzei, kuras sastāvā būs gan bibliogrāfiskā, gan dokumentu attēlu bāze. Tiks izveidota vienota sistēma - viena kompleksa datu bāze, kas ļauj vispirms iegūt bibliogrāfisko informāciju par konkrētu dokumentu, bet pēc tam iepazīties ar dokumentu kopumā, izmantojot tā elektronisko kopiju. Šādas komplicētas struktūras datu bāzes pasaulē šobrīd kļūst ļoti populāras, jo to izveidošanas un ekspluatācijas izmaksas nepārtraukti samazinās, bet ātras un pilnīgas informācijas atrašanas svarīgums pieaug. Tāpēc vēlreiz jāuzsver, ka vienotas datu bāzes ietvaros bibliotēkas apmeklētājiem būs iespēja gan operatīvi meklēt un atrast nepieciešamo informāciju vajadzīgajos aspektos, gan arī iepazīties ar šo dokumentu dublikātiem. Datu bāzes veidošana on-line režīmā, Latvijas Akadēmiskā datortikla un INTERNET lietošana nodrošinās tās pieejamību ne tikai bibliotēkā, bet arī ārpus tās.

Šādas sistēmas priekšrocības pirmie jutīs mūsu lasītāji. Piemēram, ja elektroniskajā katalogā jūs būsiet sameklējis G. F. Stendera "Bilžu ābece" bibliogrāfisko aprakstu, anotāciju un papildinformāciju par šo darbu, tad, nemainot darba vietu, jums būs iespēja ar pilno attēlu datu bāzes palīdzību tūlīt iepazīties ar šī darba pilnu tekstu un ilustrācijām.

Īsumā aplūkosim šīs sistēmas abu sastāvdaļu galvenās iezīmes. Seniespieddarbu **elektroniskais katalogs jeb bibliogrāfiskā datu bāze** sevi ietver ne tikai visu informāciju, kura fiksēta kartīšu katalogā un kartotēkās. Šī datu bāze ļauj ievadīt arī papildus informāciju par seniespieddarbu un anotāciju. Bibliogrāfiskā datu bāze ietver sevi elektronisko meklēšanas sistēmu, kurai ir nesalīdzināmas priekšrocības ar informācijas meklēšanu kartīšu katalogā un kartotēkās. Šī bāze ir visas sistēmas pamats. Tā paredzēta informācijas meklēšanai un ieejai

pilna attēla bāzē. Bibliogrāfiskajā datu bāzē katram seniespieddarbam tiek veidots:

- 1) bibliogrāfiskais pamatapraksts (pēc starptautiskā standarta ISBD(A);
- 2) seniespieddarba individuālais apraksts;
- 3) anotācija un papildinformācija.

Šāda uzbūve nepieciešama, lai seniespieddarbu atklātu visos iespējamajos aspektos un lai izveidotu pilnīgu informācijas meklēšanas sistēmu. Atbilstoši iepriekšminētajiem punktiem tiek izdalīti konkrēti lauki, kuros ierakstīt atbilstošo informāciju un pēc kuriem šo informāciju iespējams meklēt.

1. Bibliogrāfiskais pamatapraksts satur šādus laukus:

- autors, līdzautori;
- grāmatas nosaukums, paralēlais nosaukums;
- ziņas par nosaukumu;
- tulkotāji, sastādītāji, mākslinieki u. c. personas;
- izdevuma ziņas (kurš pēc skaita);
- izdošanas vieta;
- tipogrāfija, izdevējs;
- izdošanas gads;
- grāmatā ievietotās vai pievienotās ilustrācijas, gravīras, portreti, kartes, tabulas, kalendāri, notis.

2. Individuālais apraksts parāda katra eksemplāra raksturīgās iezīmes un satur sekojošus laukus:

- iesējums;
- ex libris;
- zīmogi;
- ieraksti, piezīmes, autogrāfi;
- dokumenta bijušā īpašnieka vārds, dokumenta dāvinātāja vārds;
- ūdenszīmes;
- defekti, bojājumi;
- ar roku veidotie elementi iespieddarbā (iniciāli, vinjetes, ilustrācijas).

3. Atsevišķu lauku veido anotācijas, kuras iedala pēc iespieddarba raksturošanas paņēmiena:

1) vispārīgā anotācija - raksturo dokumentu kopumā: ziņas par autoru, sarakstīšanas laiku, darba saturu, tekstā minētām personām un notikumiem;

2) analītiskā anotācija - raksturo iespieddarba daļu vai atklāj tēmas vienu aspektu;

3) grupālā anotācija - apvieno vairākus saturā tuvus iespieddarbus.

Informācijas meklēšana bibliogrāfiskajā datu bāzē

Meklēšana bibliogrāfiskajā datu bāzē organizējama pēc jebkura lauka pamataprakstā vai individuālajā aprakstā. Ja jūs interesē visi G. Merķeļa darbi, tad autora laukā, uzrādot vārdu "Merķelis", saņemsiet informāciju par visiem iespieddarbiem, kuru autors ir G. Merķelis. Katrā laukā ierakstīto vārdu un nedalāmo jēdzienu kopa veido attiecīgā lauka alfabētisko katalogu, piem., autoru katalogs, izdošanas vietu katalogs. Katalogs veidojas automātiski datu ievadīšanas gaitā, un satur reāli bāzē ievadītus vārdus un jēdzienus. Iepriekšminētajā piemērā meklēšanai tika izmantots viens lauks. Iespējama kombinēta meklēšana vairākos laukos, izmantojot loģiskos "un", "vai", "izņemt". Piemēram, ja jūs interesē M. Lutera darbi, kas izdoti Reformācijas laikā Vitenbergā, tad autora laukā jānorāda M. Luters, izdošanas vietas laukā - Vitenberga, izdošanas gada laukā konkrēts gads vai konkrēts laika posms, piemēram, 1517-1530. Nosaukuma laukā norādot jēdzienu "katehisms" un atbilstošā laukā jēdzienu "notis", lasītājam tiks norādīts, piem., 1561.g. Kēnigsbergā izdots M. Lutera "Mazais katehisms", kurā būs iespiestas arī notis. Lietojot saikli "vai" (piemēram, notis vai kalendāri), jums tiks uzrādīti visi darbi, kuros ir vai nu notis vai kalendāri. Lietojot vārdu "izņemt", meklēšanas gaitā mēs izslēdzam tos darbus, kas saistīti ar attiecīgo jēdzienu. Piemēram, izslēdzam konkrētas pilsētas izdevumus, ar kuriem esam iepazinušies jau agrāk.

Anotācijas laukā jāsniedz maksimāli pilnīga informācija par konkrēto dokumentu, un arī papildus informācija, kura varbūt

tieši neattiecas uz minēto dokumentu, bet sniedz ziņas par šo tēmu. Piemēram, aprakstot 1672. gadā Rīgā izdotos Zālamana sakāmvārdus, anotācijā var norādīt, ka titullapā redzamā attēla sižets ir Zālamans templī, ka šī grāmata ietilpst Vidzemes luterāņu rokasgrāmatā, tālāk var ievadīt papildinformāciju, piemēram, ka pirmā grāmata, kas iespiesta latviešu valodā, ir luterāņu rokasgrāmata, ka ziņas par šo grāmatu un tās iznīcināšanu fiksētas J. Branta protokolā Šlēzvigas Zemes arhīvā. Papildus varētu pievienot arī bibliogrāfiskas ziņas par dokumentiem, kuri satur informāciju par minētajiem darbiem.

Dublikātu datu bāze

Pēc nepieciešamās informācijas atrašanas elektroniskajā katalogā nākošais loģiskais solis ir saņemt pašu dokumentu vai tā dublikātu. Seniespieddarbu un rokrakstu saglabāšanas nolūkos bibliotēkas ikdienas darbā arvien vairāk tiek izmantoti šo darbu dublikāti. Dublikātu izmantošana dažādās zinātnes un tehnikas nozarēs, arī bibliotēku darbā principā nav jauna ideja. Piemēram, tiek izmantota tāda dublikātu izgatavošanas tehnoloģija kā mikrofilmēšana. Pasaules tendences norāda, ka mikrofilmēšana ir novecojusi un notiek pāreja uz elektroniskajām informācijas uzglabāšanas un apstrādes tehnoloģijām, kuras turpina attīstīties. Šodien to izmaksas ir zemākas nekā mikrofilmēšanas teknikai un materiāliem. Salīdzinājumā ar mikrofilmēšanu, elektroniskās tehnoloģijas to izmantotājiem nodrošina priekšrocības informācijas meklēšanā, glabāšanā un atjaunošanā. Iespieddarbu elektroniskos dublikātus mūsu bibliotēkas lasītāji jau pazīst un izmanto savā darbā.

Strādājot ar datu bāzēm, nepieciešamo informāciju lasītājs iegūst uz sava datora ekrāna. Šeit jāatšķir divas principiālas iespējas:

- 1) elektroniskā veidā tiek attēlota tikai tekstuālā informācija, t. i., lasītājs iegūst oriģinālā iespieddarba (grāmatas, žurnāla vai atsevišķa raksta) pilnu tekstu, kaut gan vizuāli šis teksts nav precīzi tāpat noformēts kā attiecīgajā grāmatā vai žurnālā

(atšķiras teksta salikums, krāsa, izvietojums pa lapaspusēm utt.). Precīzi iegūts tiek tikai oriģinālā iespieddarba teksta saturs;

2) pastāv arī otra iespēja - elektroniskā veidā tiek iegūts pilns oriģinālā iespieddarba attēls: gan teksts, ieskaitot burtu lielumu un veidu, gan attēli. Arī šī veida - pilna attēla datu bāzi pazist mūsu bibliotēkas lasītāji. Piemēram, meklējot nepieciešamo informāciju datu bāzē "ADONIS", darba rezultātā uz datora ekrāna tiek attēlota interesējošā žurnāla lapaspuse, kas vizuāli ir precīza oriģinālā žurnāla attiecīgās lapaspuses kopija.

Jāatzīmē, ka elektroniskais attēls uz datora ekrāna nav vienīgā iespēja, kā strādāt ar interesējošo materiālu. Abos gadījumos gan tekstuālo informāciju, gan pilnu attēlu, kas var saturēt gan tekstu, gan zīmējumus, formulas u. c., var nodrukāt uz papīra.

Veidojot seno iespieddarbu un rokrakstu dublikātu datubāzi, esam izvēlējušies pilna attēla datubāzes formu. Tas tiek darīts tāpēc, ka seniespieddarbu un rokrakstu pētniekus interesē ne tikai dokumenta saturs, bet arī citas detaļas - teksta salikums, iniciāļi, vinjetes, krāsu izvietojums uz papīra, iesējums., defekti u. c. Pats par sevi saprotams, ka tikai pilna attēla datubāzes formā var saglabāt tādus materiālus kā gleznas un zīmējumus.

Mūsu bibliotēkā zinātniskā darba ietvaros tiek veikti teorētiski un eksperimentāli pētījumi, kas saistīti ar seno iespieddarbu elektronisko dublikātu veidošanu. Šobrīd vēl visās detaļās nav skaidras projekta gala produkta - attēlu datu bāzes tehniskās realizācijas nianšes. Acīmredzot tehniskā realizācija būs atkarīga no konkrētā pielietojuma un kopējamā dokumenta. Tāpēc pētījumi skar tādas jomas kā nepieciešamā dokumenta skanēšanas izšķiršanas spējas noteikšana, atšķirības melnbaltā un krāsaino materiālu dublikātu uzglabāšanas formātos un informācijas apjomā, informācijas nesēja izvēle (optiskie diski, datoru cietie diski ...), on-line režīma izmantošanas iespējas, informācijas saspiešanas problēmas u. c. jautājumi.

Ar dažiem eksperimentālā darba rezultātiem mēs varam iepazīstināt arī šīsdiēnas konferences dalībniekus un viesus.

Uz zālē novietotā datora ekrāna jums ir iespēja aplūkot dažus J. K. Broces darba "Monumente ..." elektroniskos attēlus, t. i., oriģinālo krāsaino zīmējumu dublikātus. Pēc speciālistu atziņuma šo attēlu kvalitāte ir daudz augstāka nekā šo pašu zīmējumu tipogrāfiski iespiestajā izdevumā "J. K. Broce. Zīmējumi un apraksti" (Rīga: Zinātne, 1992). Vienlaicīgi jums ir iespēja pārliecināties par elektroniskās tehnoloģijas papildus sniegtajām priekšrocībām, aplūkojot zīmējumu dažādos mērogos un pēc vajadzības palielinot atsevišķas zīmējuma detaļas.